

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
МЭДЭЭЛЭЛ, ХЯНАЛТ ШИНЖИЛГЭЭ, ҮНЭЛГЭЭНИЙ ХЭЛТЭС
СУДАЛГАА, МЭДЭЭЛЭЛ, ЛАВЛАГААНЫ АЛБА

**ХҮНИЙ ХАЛДАШГҮЙ, ЧӨЛӨӨТЭЙ БАЙХ ЭРХ: ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ, БУСАД
ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА**

Харьцуулсан судалгаа
СТ- 18/202

Захиалагч:	Улсын Их Хурлын гишүүн Ж.Батзандан
Хянасан Ахлах зөвлөх:	Ц.Норовдондог
Гүйцэтгэсэн судлаач:	Ц.Болормаа

Улаанбаатар
2018 он

АГУУЛГА

Судалгааны хураангуй

1. Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн онолын үзэл баримтлал, үндэслэл (эрх зүйн философийн үүднээс)

1.1. Эрх зүйн философи дахь “хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийн үндэс

1.2. Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээ

1.3. Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалт

2. Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эрх зүйн зохицуулалт, бусад орнуудын туршлага (харьцуулсан судалгаа):

2.1. ХБНГУ;

2.2. ОХУ;

2.3. АНУ.

3. Эрх зүйн онол дахь “хувь хүн”, “бие хүн” гэх ойлголтуудын тодорхойлолт, ялгаа

Ном зүй

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн Ж.Батзандангийн 10927 тоот албан бичгээр ирүүлсэн захиалгын дагуу “Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх: онолын үндэслэл, бусад орнуудын туршлага” сэдэвт судалгааны ажлыг Тамгын газрын МХШҮХ-ийн Судалгаа, мэдээлэл, лавлагааны албаны судлаач, докторант Ц.Болормаа гүйцэтгэв.

Судалгааны 1-р хэсэгт, хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн онолын үндсийг эрх зүйн философийн үүднээс товч авч үзсэн бөгөөд тус эрхийн үндэсний болон олон улсын эрх зүйн тодорхойлолт, эрхийн бүрэлдэхүүн /хүрээ, хязгаар/, халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалт зэрэг ойлголтуудыг авч үзэв.

Судалгааны 2-р хэсэгт, ХБНГУ, АНУ, ОХУ зэрэг улс орнуудын Үндсэн хуульд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хэрхэн тодорхойлсон, түүний хүрээ хязгаар, ямар хуулиудаар зохицуулдаг зэрэг асуудлыг тусгав.

Судалгааны 3-р хэсэгт, эрх зүйн онол дахь “хувь хүн”, “бие хүн”-ий тухай ойлголт, тэдгээрийн ялгаатай талыг авч үзэв.

“Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх” нь онолын хувьд хүний салгаж үл болох **үндсэн эрх** гэх ойлголтод хамаарах эрх зүйн философийн үндсэн ухагдахуун бөгөөд **жам ёсны эрхийн онолд** хамаарна. “Халдашгүй эрх” нь “*inviolability*”, болон “*immunity*”, “*privacy*”, “*inviolability of individual life*”, “*inviolability of home*” зэрэг хууль зүйн нэр томъёо, ойлголтуудаар илэрхийлэгддэг өргөн хүрээтэй ойлголт бөгөөд “Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”, “Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт”-д тунхагласан байдаг.

Хүн халдашгүй, чөлөөтэй байх нь хүний угаас заяасан хувийн эрх бөгөөд энэхүү эрхийг Үндсэн хуулиар баталгаажуулдаг, хөндлөнгийн хэн боловч дур мэдэн халдаж болохгүй **туйлын эрх** юм. Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх” нь:

- (1) Эрх чөлөөтэй байх (*чөлөөтэй байх халдашгүй эрх ч гэдэг*);
- (2) Бие, махбодийн халдашгүй эрх;
- (3) Орон байрны халдашгүй байдал;
- (4) Нууцын халдашгүй эрх;
- (5) Нэр төрийн халдашгүй байдал;
- (6) Өмчийн халдашгүй байдал гэсэн 6 төрлийн эрхээс бүрдэнэ.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг бүрдүүлж буй эдгээр эрх нь тус бүрдээ өөр өөрийн гэсэн бүрэлдэхүүнтэй бөгөөд дэлгэрэнгүйг судалгааны тайлангаас үзнэ үү.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн зарим хэсгийг Үндсэн хууль болон үндэсний холбогдох хууль тогтоомжоор заасан үндэслэл, журмын дагуу

хязгаарлаж болно. Гэвч ямар ч нөхцөлд хязгаарлаж болохгүй эрх байдаг байна.
/Эдгээр болон бусад мэдээллийг дэлгэрэнгүйг судалгааны тайлангаас үзнэ үү./

НЭГ. ХҮНИЙ ХАЛДАШГҮЙ, ЧӨЛӨӨТЭЙ БАЙХ ЭРХИЙН ОНОЛЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ, ҮНДЭСЛЭЛ

1.1. Эрх зүйн философи дахь “хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийн үндэс

Онолын хувьд, “хүний эрх” гэдэг нь *хүнд өөрт нь байдаг төрөлх шинж, мөн чанар*¹ бөгөөд нийгмийн мөн чанар, улс төрийн дэглэмээс хамааран хууль, журмаар хүнд олгосон хэм хэмжээний цогц ойлголт юм.

Хүний “халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх” гэдэг нь онолын хувьд хүний салгаж үл болох **үндсэн эрх** гэх ойлголтод хамаардаг. Хүний салгаж үл болох үндсэн эрх нь эрх зүйн философийн үндсэн судлагдахууны нэг бөгөөд **жам ёсны эрхийн онолд** хамаарах ойлголт юм.

Хүний үндсэн эрх, тэр дундаа халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг тодорхойлсон өргөн ба явцуу хүрээний маш олон тодорхойлолтууд байх бөгөөд эдгээр нь цаг хугацаа, нийгмийн болон сэтгэлгээний хөгжлөөс шалтгаалан харилцан адилгүй байх ч хүний салгаж үл болох жам ёсны эрхэд суурилсан үндсэн цөм нь хувирашгүй юм.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь хууль зүйн шинжлэх ухааны хэд хэдэн салбарт хамаарах ойлголт бөгөөд тухайлбал, эрх зүйн философи, үндсэн хуулийн эрх зүй, эрүүгийн эрх зүй, иргэний эрх зүй (*эрх зүйн бүлээс шалтгаалан зарим улсад хувийн болон нийтийн эрх зүй*)- н асуудал, нарийвчлан авч үзвэл, эрүүгийн болон иргэний процессийн эрх зүйд хамаарах асуудал юм.

Энэхүү судалгаанд захиалагчийн хүсэлтийн дагуу уг асуудлыг хүний халдашгүй эрхийн онолын суурь болох эрх зүйн философи талаас нь авч үзнэ. Жам ёсны эрхийн онол (*legal nature, natural law, lex naturalis*) нь МЭӨ V зууны үед эртний Грекийн ертөнцийг үзэх үзлийн нөлөөгөөр софистууд (Протагор, Гиппий, Алкидам, Антифонт г.м) **ёс суртахууны сэтгэлгээнд үндэслэн шударга ёсонд хүрэхийн** тулд жам ёсны эрхийн үзэл санааг анх гаргасан² гэж үздэг.

Жам ёсны эрх³-ийн гол үзэл санаа нь “ертөнцөд байгалийн болон нийгмийн гэсэн хоёр харилцаа зэрэгцэн оршиж байгаа бөгөөд хамгийн шударга хууль нь байгалийн хууль юм” гэх үзэл юм. Жам ёсны эрхийн онолоор позитив хууль буюу нийгмийн хууль нь жам ёсны эрхэд үндэслэх ёстой бөгөөд жам ёсны эрх нь төрөөс тогтоосон шинж агуулдаггүй, хуулиас үүдэлтэй бус харин хүний мөн чанартай холбоотой байдаг. Жам ёсны эрх болон позитив эрхийн ойлголт, ялгааг тодорхойлон гаргасан хүн нь Эртний Грекийн сэтгэгчдийн нэг

¹ Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. 2017 он. 191 дэх тал.

² Х.Сэлэнгэ нарын хамтын бүтээл. “Эрх зүйн философи” 2013 он.

³ Жам ёсны эрхийн онолын дараа үеийн төлөөлөгчид нь А.Фома, Г.Гроций, Т.Гоббс, Б.Спиноз, Ж.Локк, Ш.Монтескье, Ж.Ж.Руссо, И.Кант зэрэг сэтгэгчид болно.

Аристотель бөгөөд түүний энэхүү үзэл нь орчин үеийн жам ёсны эрхийн онолын үндэс болсон.

Аристотель **“жам ёсны эрхийг хүлээн зөвшөөрсөн ч, эс зөвшөөрсөн ч хаана ч хэзээ ч үл өөрчлөгдөх, мөнх оршиж, дээд хүчин чадалтай байдаг эрх”**⁴ гэж тодорхойлоод жам ёсны эрх нь ёс суртахууны аливаа шалгууруудтай нийцэж байдаг учраас позитив эрхийн үндэс гэж үздэг.

Өөрөөр хэлбэл, заншлын эрх зүйн хэм хэмжээнээс орчин цагийн эрх зүйн хэм хэмжээ хүртэлх үй олон дэг журмын цаана хэн ч тогтоогоогүй дээд үзэл санааны эрх зүй оршдог⁵ нь жам ёсны эрх юм. Тухайлбал Ж.Локк **“амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, өмчлөх эрхийг хүний салшгүй, төрөлх эрх”** гээд **“эдгээр эрхийг хүнд төр засаг өгдөггүй”**⁶ юм гэж номлож байсан нь анхдагч эрх буюу хүний салгаж үл болох үндсэн эрхийн гол үзэл санаа юм.

Хүний салгаж үл болох үндсэн эрх нь төрөөс үл хамаарч, хүний төрөлх мөн чанарт үндэслэсэн үнэт зүйл, зарчим, дэг журам, эрхэд тулгуурладаг. Жам ёсны эрхийн онолын сэтгэлгээ нь байгалийн философи, Ромын эрх зүйн уламжлалд тулгуурлан хөгжсөн байдаг.

Эртний Ромын хуульчдын томоохон төлөөлөл болох Гай, Паниниан, Павел, Ульпиан, Сабиниан зэрэг сэтгэгчдийн үзлээр эрх зүй нь жам ёсны хуулиас эх үндэстэй бөгөөд жам ёсны эрх зүйн дагуу хүн бүр хувийн эрх чөлөөтэй төрдөг гэж үздэг. Харин дундад зууны үеийн Ромын сэтгэгч А.Фома **“Хүн бол оюун ухаантай амьтан. Оюун ухаан бол бүх эрх чөлөөний үндэс”** гээд жам ёсны хуулийн гол үзэл санаа нь хүний жам ёсны анхдагч хэрэгцээг хангаж, хамгаалах шаардлага гэж үзэж байсан.

Жам ёсны эрхийн онолыг хөгжлийн 4 түвшин⁷-д авч үздэг бөгөөд *сэргэн мандалтын үе*⁸ гэгддэг дундад зууны үед *хүний эрхийг эрх зүйн үнэт зүйлийн тогтолцооны төвд тавьж, жам ёсны эрхийн байгууламжид хувь хүний эрхийг байрлуулснаар субъектив эрхийн үзэл санаа* хөгжих үндсийг бүрдүүлсэн.

Ингэснээр субъектив эрх буюу хүний салгаж үл болох үндсэн эрх (жам ёсны эрх)-ийг хангах нь орчин үеийн эрх зүйт төрийн шинж гэх үзэл хандлага дэлгэрч, улмаар 1776 онд Нэгдсэн Улсын тусгаар тогтнолын тунхаг, Хүний ба иргэний эрхийн тунхаглал, Эрхийн тухай Виржинийн тунхаглалаар хүний эрхийн жагсаалтыг тодорхойлсон. Аливаа улс орон хүний жам ёсны эрхийг Үндсэн хуулиар хамгаалснаар түүнийг үндсэн эрх гэж нэрлэх болсон байдаг. Үүнтэй хамт орчин үеийн *үндсэн эрхийн тухай орчин үеийн үзэл баримтлал* бий болжээ.

⁴ Х.Сэлэнгэ нарын хамтын бүтээл. “Эрх зүйн философи” 2013 он 162 дахь тал

⁵ Н.Лүндэндорж. JURISPRUDENCE Эрх зүй судлал: Философи, онол. УБ хот. 2011 он. 30 дахь тал.

⁶ Мөн тэнд.

⁷ Н.Лүндэндорж. JURISPRUDENCE Эрх зүй судлал: Философи, онол. УБ хот. 2011 он. 37 дахь тал.

⁸ Мөн тэнд.

Үүнээс хойш **үндсэн эрх** нь төрийн үндэс суурь, иймд **төрийн эрх мэдэл үндсэн эрхээр хязгаарлагдах ёстой** гэсэн санаа шинэ үзэл баримтлалын цөм болж⁹ улс орнуудын үндсэн хуульд тусгалаа олж эхэлсэн. Өөрөөр хэлбэл, үндсэн эрхийг төр засгийн дур зоргоос хамгаалах нь аливаа улс орнуудын үндсэн хуулийн нэн тэргүүний зорилт, дэлхий нийтийн үнэт зүйл болсон гэж хуульчид үздэг. Хүний үндсэн эрх гэгддэг жам ёсны эрхийг Үндсэн хуулийн эрх зүйгээр тогтоодог биш, харин хүлээн зөвшөөрдөг¹⁰.

Хүний эрхийг жам ёсны эрх болохынх нь хувьд тухайн тодорхой улсын иргэн эдлэхээс гадна нутаг дэвсгэрт нь оршин суудаг хүн бүр эдлэх боломжтой. Жам ёсны эрхэд амьд явах; үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх; эрүүл мэндээ хамгаалуулах; итгэл, үнэмшилтэй байх; шашин шүтэх, эс шүтэх; эрх тэгш байх; *халдашгүй, чөлөөтэй байх*; гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг хамгаалах; *орон байр халдашгүй байх*; *хувийн захидал, харилцааны нууцыг хамгаалах*; өмчтэй байх, хувийн өмчийг дайчлан авбал нөхөх олговор авах; гомдол гаргаж шийдвэрлүүлэх зэрэг эрх хамаарна.

Иймээс жам ёсны эрхийн онолын үзэл баримтлалд дэвшүүлсэн хүний үндсэн эрхийг дэлхийн улс орнууд *Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (холбогдох заалтуудыг Судалгааны дараагийн хэсгээс үзнэ үү)* болон холбогдох бусад олон улсын гэрээ, конвенцид тунхаглан, цаашлаад улс орон бүр өөрийн Үндсэн хуулиар хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Ийнхүү хүлээн зөвшөөрөн, тунхаглахын учир нь улс орнуудын өөрсдийн нийгэмд шударга ёс, энх тайван, амар амгалан байдлыг цогцлоох хүсэл, зорилго юм. Монгол Улсын хувьд Үндсэн хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн Арванзургадугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт хүний, халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг тунхагласан.

“Халдашгүй эрх” нь үг зүйн хувьд латин хэлний *ямар нэгэн зүйлээс чөлөөтэй байх* гэсэн утгыг илэрхийлдэг “immunitas” гэх үгээс гаралтай гэгддэг бөгөөд англи хэлний “inviolability”, болон “immunity”, “privacy”, “inviolability of individual life”, “inviolability of home” зэрэг хууль зүйн нэр томьёо, ойлголтуудаар илэрхийлэгддэг, өргөн хүрээтэй ойлголт юм.

Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн тодорхойлолт: Монгол Улсын хууль зүйн ухааны доктор, профессор Г.Совд “Хүн бүр халдашгүй, чөлөөтэй байх нь хүний угаас заяасан хувийн эрх. Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх бол хүн бүрт Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан, хөндлөнгийн хэн боловч дур мэдэн халдаж болохгүй **туйлын эрх**¹¹...” гэж тодорхойлсон.

Хүний халдашгүй эрх гэж өөрийнх нь төрөлх, жам ёсны хэрэгцээнээс үүдэлтэй, мөн чанарын хувьд төрөөс тогтоосон биш зөвшөөрсөн байх бөгөөд эрх зүйн хэм хэмжээгээр бэхжигдэж, хамгаалагдсан, хөндлөнгийн хэн ч дур мэдэн хөндөж, хязгаарлаж үл болох хэд хэдэн туйлын эрхийн цогц юм¹² гэх зэргээр тодорхойлсон байдаг.

⁹ Ц.Сарантуяа “Үндсэн хуульд төр ба үндсэн эрх, эрх чөлөө”. Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал. 2017 он.138 дахь тал.

¹⁰ Ц.Сарантуяа “Үндсэн хуульд төр ба үндсэн эрх, эрх чөлөө”. Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал. 2017 он.139 дахь тал.

¹¹ Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх. Харьцуулсан эрх зүй. УБ хот. 1999 он. 51 дэх тал.

¹² Х.Эрдэнэбат. Хүний халдашгүй эрх. УБ. 2002 он. 14 дэх тал.

1.2. Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн бүрдэл (хүрээ)

Эрх зүйн онолд тодорхойлсны дагуу хүний эрхийн тухай олон улсын гэрээ, конвенц болон аливаа тусгаар улсуудын Үндсэн хуульд “хүний халдашгүй эрх” эсхүл “халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийн хүрээ хязгаарыг тодорхойлсон байдаг.

Тухайлбал, Монголын Улсад 1968 оны 01 дүгээр сарын 05-ны гарын үсэг зурж, 1974.11.18-нд соёрхон батласан Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактад халдашгүй чөлөөтэй байх эрх болон түүний хүрээг тодорхойлсон байдаг. Энэхүү олон улсын пактыг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А (XXI) тоот тогтоолоор баталж, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон.

“Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт”-д хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг дараахь байдлаар томьёолсон. Үүнд:

9 дүгээр зүйл

1. Хүн бүр эрх чөлөөтэй, халдашгүй дархан байх эрхтэй. Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах буюу цагдан хорьж болохгүй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэний ч эрх чөлөөг хасч болохгүй.
2. Баривчлагдсан шалтгааныг хүн бүрт баривчлах үед нь мэдэгдэхийн зэрэгцээ буруутгаж байгаа аливаа үндэслэлийг даруй мэдэгдэнэ.
3. Баривчлагдсан буюу эрүүгийн хэрэгт буруутгагдсан аль ч хүнийг шүүгч буюу хуулийн дагуу шүүн таслах эрх хэмжээ олгогдсон бусад албан тушаалтанд даруй шилжүүлэх бөгөөд хүн хэргээ боломжийн богино хугацаанд шүүхээр шийдвэрлүүлэх буюу суллагдах эрхтэй. Шүүхийн өмнөх шатанд байгаа хүнийг заавал цагдан хорьж байх нийтлэг журам байх албагүй бөгөөд шүүх хуралд оролцох, шүүн таслах ажиллагааны аль ч шатанд байлцах, шаардлагатай тохиолдолд, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэхэд байх баталгаа гаргаж өгсөн бол этгээдийг суллаж болно.
4. Баривчлагдаж эсхүл цагдан хоригдож эрх чөлөөгөө хасуулсан хүн бүр ийнхүү хорьж саатуулсан нь хууль ёсны эсэхийг шүүхээр даруй тогтоолгох, хууль бусаар хорьсон бол суллуулах шийдвэр гаргуулах эрхтэй.
5. Хууль бусаар баривчлагдаж эсхүл цагдан хоригдож хохирсон этгээд хохирлоо албадан нөхөн төлүүлэх эрхтэй.

Түүнчлэн тус пактын 17 дугаар зүйлд халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн бүрэлдэхүүн буюу хүрээг дараахь байдлаар томъёолсон байдаг. Үүнд:

17 дугаар зүйл¹³

1. Хэний ч хувийн болон гэр бүлийн амьдралд хөндлөнгөөс дур мэдэн буюу хууль бусаар оролцох, орон байранд нь буюу захидал харилцааных нь нууцад дур мэдэн буюу хууль бусаар халдах, эсхүл нэр төр, алдар хүндэд нь хууль бусаар халдахыг хориглоно.

2. Хүн бүр тийм оролцоо, халдлагаас хуулиар хамгаалуулах эрхтэй.

гэж заасан байдаг. Үүнээс үзвэл олон улсын эрх зүйд “хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийг бүрдүүлж буй нийтлэг хүлээн зөвшөөрөгдсөн дараахь элементүүд байна:

- 1) хувийн амьдралын халдашгүй байдал;
- 2) гэр бүлийн амьдралын халдашгүй байдал;
- 3) орон байрны халдашгүй байдал;
- 4) захидал харилцааны нууц;
- 5) нэр төр¹⁴, алдар хүнд¹⁵-ийн халдашгүй байдал гэх таван хүрээнд тодорхойлсон байна.

“Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”-ын 3 дугаар зүйлд халдашгүй байх эрхийг амьд явах эрхтэй дүйцүүлэн авч үзсэн бол 12 дугаар зүйлд эрхийн хүрээг дээрхтэй ижил байдлаар томъёолсон байдаг.

3 дугаар зүйл

Хүн бүр амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрхтэй.

12 дугаар зүйл

Хэний ч хувийн болон гэр бүлийн амьдралд хөндлөнгөөс дур мэдэн оролцох, **орон байрны халдашгүй байдал, захидал харилцааных нь нууц болон нэр төр, алдар хүндэд** нь халдах ёсгүй. Тийм оролцоо халдлагын эсрэг хэн ч бай хуулиар хамгаалуулах эрхтэй.

Харин Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг дараахь байдлаар хуульчлан бэхжүүлсэн:

¹³ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт.

¹⁴ **Dignity буюу нэр төр** нь нийгмийн зүгээс бодгалд өгсөн ёс суртахууны үнэлэлт, түүнчлэн хүн өөрөө өөрийгөө үнэлсэн үнэлгээг тэмдэглэсэн ухагдахуун юм. Нэр төр нь хүний төрснөөс хамааралтай бөгөөд бусдад шилжүүлж, дамжуулж болдоггүй **эдийн бус баялагийн** нэг. Иргэний нэр төрийг гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийгээ нотолж чадахгүй бол мөнгөн болон бусад хэлбэрээр арилгах үүргийг Иргэний хуульд заасны дагуу хүлээнэ. *С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. 326 дахь тал.*

¹⁵ **Honour буюу алдар хүнд** гэж бие хүний хүндэтгэл ба өөрийгөө хүндэтгэх ёс суртахуун-зан суртахууны категори юм. Алдар хүнд нь тухайн хүн өөрөө буюу хүрээлэн буй хүмүүс түүнийг бие хүний хувьд хэрхэн хүлээн авч, үнэлж байгаагаас үл шалтгаалан түүнд хамаарах дээд үнэ цэнэ бүхий хүнээс огт салгаж болшгүй шинж. Иргэний эрх зүйн үүднээс авч үзвэл **эдийн бус баялагийн** нэг, түүнийг бусдад шилжүүлж ба дамжуулж болшгүй төрөлхийн шинжтэй байдаг. Иргэн өөрийн нэр төр ба алдар хүндийг гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийгээ үнэн зөвийг нотолж чадахгүй бол шүүхээр няцаалгах эрхтэй. Үндсэн хуулийн эрх зүйд хүний нэр төр ба алдар хүндийг хүндэтгэх нь Монгол Улсын иргэний үндсэн үүрэг болдог. *С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. 32 дахь тал.*

“13/ халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно. Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь доромжилж болохгүй. Баривчилсан шалтгаан, үндэслэлийг баривчлагдсан хүн, түүний гэр бүлийнхэн, өмгөөлөгчид нь хуульд заасан хугацаанд мэдэгдэнэ. Иргэний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална” гэж заасан.

Энэ нь хүний:

- хүний бие;
- эд хөрөнгө;
- нэр төр;
- хувийн болон гэр бүлийн нууц;
- захидал харилцаа;
- орон байрны халдашгүй эрхийг албан тушаалтан болон бусад хүмүүсийн дур зоргоороо аашлан халдах явдлаас хамгаалах асуудлыг Үндсэн хуулийн хэмжээнд баталгаажуулсан учраас эдгээр эрх чөлөөнд хэн боловч хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур халдах эрхгүй байна.¹⁶

Монгол Улсын хуульч эрдэмтэд “хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийг бүрдүүлдэг эрхийг тодорхойлохдоо:

- (1) Эрх чөлөөтэй байх (*чөлөөтэй байх халдашгүй эрх ч гэдэг*);
- (2) Бие, махбодийн халдашгүй эрх;
- (3) Орон байрны халдашгүй байдал;
- (4) Нууцын халдашгүй эрх;
- (5) Нэр төрийн халдашгүй байдал;
- (6) Өмчийн халдашгүй байдал гэсэн 6 хүрээг хамарна гэж үзсэн байдаг¹⁷.

Түүнчлэн зарим судлаачид¹⁸ халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээний талаар өөр өөрийн санаа бодлыг дэвшүүлсэн байдаг ч энэхүү судалгаанд олон улсын чиг хандлага болон үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд нэгэнт хүлээн зөвшөөрөгдсөн ангилалт болон Монгол Улсын гавьяат хуульч Г.Совд, Б.Цэрэндорж, Н.Жанцан, С.Жанцан, С.Төмөр, Ж.Амарсанаа, Ц.Сарантуяа нарын эрдэмтдийн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбарууд, холбогдох нэг сэдэвт бүтээлүүд, эрх зүйн толь бичиг, эрүүгийн эрх зүй дэх нэр томъёоны тайлбар, онолын чиг хандлагыг баримталсан болохыг анхаарна уу.

(1) Эрх чөлөөтэй байх: Эрх чөлөөтэй байх эрх нь дээр дурдсан Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцын холбогдох заалт болон Монгол Улсын Үндсэн хуульд харьцангуй бие даасан байдлаар тусгасан бөгөөд агуулга нь хүн бүр адил эрх чөлөөтэй байх агуулгаар тодорхойлогдсон. Хүний эрх чөлөө нь тодорхой хууль, журмаар баталгаажсан, тодорхойлогдсон

¹⁶ Г.Совд нарын хамтын бүтээл. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2000 он. 110 дахь тал.

¹⁷ Ханнс-Зайделийн сан, “Эрх зүйн боловсрол” академи. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2009 он. 90 дэх тал.

¹⁸ Б.Бат-Эрдэнэ нар. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй: Ерөнхий анги. УБ.1996. Д.Баянбилэг. Хүний эрхийн төвийн гүйцэтгэх захирал. Х.Эрдэнэбат. Хүний халдашгүй эрх. УБ. 2002 он.

боломжийг ямар нэг *алагчлал, хориг, албадлагагүйгээр өөрийн ухамсар, хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлэх* тухай ойлголт юм.

Өөрөөр хэлбэл, ямар ч үед хувийн болон гэр бүл, ахуй амьдралын хүрээн дэх өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагаа нь хөндлөнгийн аливаа хяналтаас ангид байна. Хүний эрх чөлөөнд хэн ч дур мэдэн халдаж, хүсэл зоригийг нь алдагдуулж, эрхшээлдээ оруулж болохгүй бөгөөд хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно.

“Эрх чөлөө”-ний тухай эрх зүйн философийн олон төрлийн үзэл санаа, хандлага, тодорхойлолт байдаг. Үүнээс Английн сэтгэгч Ж.Локк эрх чөлөөг “жам ёсны эрх чөлөө” ба “нийгэм дэх эрх чөлөө” гэсэн хоёр төрөлд ангилсан.

Жам ёсны эрх чөлөө гэж хүн бусдын дур зорго, эрх чөлөөнөөс хараат бус байж гагцхүү *байгалийн хуульд захирагдах* явдал гэж тодорхойлсон. Харин *нийгэм дэх эрх чөлөө* нь хүн өөрийн хүлээн зөвшөөрч итгэл хүлээлгэсэн *хууль тогтоох засаглалаас өөр засаглалд үл захирагдахыг хэлнэ* гэж тодорхойлжээ.

Харин Гегель “Эрх чөлөө бол дур зорго бус. Хүн эрх чөлөөтэй байна гэдэг нь хийж байгаа зүйлийнхээ хүрээ, хязгаар, зайлшгүй шинжийг ухамсарлах явдал” гэжээ. Түүнчлэн Монтескье “...*Эрх чөлөө гэдэг нь хуулиар зөвшөөрөгдсөн зүйлийг хийх эрх*” гэж тус тус тодорхойлсон байна.

(2) Бие махбодийн халдашгүй эрх: Эрх зүйн онол, Үндсэн хуульд тунхагласан үндсэн эрхийн үүднээс авч үзвэл “*ямар ч тохиолдолд хэн ч эрх чөлөөт хүнийг аливаа үйлдэл хийлгэх, эс хийлгэхийн тулд дарамтлах, хувийн нууцийг олж мэдэх, үг хэлүүлэх, мэдүүлэг өгүүлэх зорилгоор албадах, бие сэтгэлийг шаналгаж, өвтгөн зовоох хэлбэрээс ямагт ангид байх туйлын шинжийг агуулна.*”¹⁹

Аливаа ардчилсан улсуудад хүнийг зодох, биед нь гэмтэл учруулах, албадан хөдөлмөрлүүлэх, хүний эд эрхтэнг ашиг олох зорилгоор худалдах, худалдан авах, амь насыг нь бүрэлгэх, тарчлаан зовоох, эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус хэрцгий хандах зэргийг нийгэмд аюултай гэмт хэрэг гэж үзэн тодорхой хууль тогтоомжоор хориглосон, хүний бие махбодийн халдашгүй байдлыг хамгаалсан байдаг.

Бие махбодийн халдашгүй эрхийг:

- Эрүүгийн болон Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль;
- Иргэний болон Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх хууль;
- Зөрчлийн тухай;
- Гүйцэтгэх ажлын тухай;
- Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай;
- Хөдөлмөрийн тухай;

¹⁹ Ханнс-Зайделийн сан, “Эрх зүйн боловсрол” академи. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2009 он. 91 дэх тал.

- Хүүхдийн эрхийн тухай болон

Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенц болон холбогдох бусад хууль тогтоомжоор хамгаалдаг. Иймд Үндсэн хуулиар хамгаалсан бусдын бие махбодийн халдашгүй эрхэд халдахын тулд:

нэгт хуульд зааснаар уг ажиллагааг явуулах хангалттай үндэслэлтэй байх;

хоёрт хуулиар эрх олгосон төрийн тусгай албан тушаалтан байх;

гуравт хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу хийсэн байх ёстой гэсэн үндсэн шаардлага тавигдана. Хэрэв эдгээр нөхцөл байдлыг бүхэлд нь буюу аль нэгийг нь зөрчих замаар хүний халдашгүй байх эрхийг алдагдуулсан бол гэм буруутай этгээд нь холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохих хариуцлага хүлээнэ.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үүднээс авч үзвэл бие махбодийн халдашгүй эрх гэдэг нь **эрүүгийн байцаан шийтгэх аливаа ажиллагаанд төрийг төлөөлөн оролцож буй эрх бүхий этгээдүүд** ямар ч нөхцөлд, хэнийг ч үйлдсэн буюу сэжиглэгдэж байгаа хэргийнх нь талаар мэдээлэл авах, хэрэг хүлээлгэх, эсхүл ул мөр, эд мөрийн бусад баримт (*хурууны хээ, цус, үрийн шингэн, үтрээний арчдас гэх мэт*) гаргуулах зорилгоор албадах, санаатайгаар, хүчтэйгээр бие махбодид нь халдаж болохгүй туйлын эрх²⁰ гэж үздэг.

Түүнчлэн, Монгол Улс 2000 оны 11 дүгээр сарын 02-нд **“Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенци”**²¹-д нэгдэн орсноор хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хангах, тэр дундаа хүний бие махбодийн болон нэр төр, алдар хүндийн халдашгүй эрхийг хамгаалах чиглэлд томоохон үүрэг хүлээсэн.

Энэ эрх нь хүний амар тайван, зовиур шаналгаагүй байж аз жаргалтай амьдрах гэсэн туйлын хүсэл эрмэлзлээс эхтэй учир хүн бүр ямар ч нөхцөлд аливаа хүч хэрэглэсэн үйлдлээс ангид байх ёстой. Энэ эрх нь хүүхдэд ч хамаатай. Иймд дэлхийн улс орнууд:

- хүнийг зодох;
- биед нь гэмтэл учруулах;
- хүний эд эрхтэнг ашиг олох зорилгоор худалдах, худалдан авах;

²⁰ Х.Эрдэнэбат. Хүний халдашгүй эрх. УБ хот. 2002 он. 22 дахь тал.

²¹ Тус конвенцын 1 дүгээр зүйлд зааснаар “Эрүүдэн шүүх гэж төрийн албан тушаалтан буюу албан үүргээ гүйцэтгэж байгаа этгээд, түүний хатгалгаар буюу илээр, далдуур зөвшөөрснөөр аливаа нэг хүнийг, түүнээс буюу гуравдагч этгээдээс үйлдсэн буюу үйлдсэн гэж сэжиглэгдэж байгаа хэргийн талаар мэдээлэл авах, хэрэг хүлээлгэх, шийтгэхийн тулд түүнчлэн тухайн этгээдийг буюу гуравдагч этгээдийг аливаа үндэслэлээр ялгаварлан гадуурхах шалтгаанаар айлгах, албадах, санаатайгаар хүчтэйгээр өвтгөх буюу бие махбодь, сэтгэл санааны хувьд тарчлаан зовоосон аливаа үйлдлийг ойлгоно.” гэж заасан байна.

Харин хуулийн цээрлэл, тохиолдлоор үүдсэн өвдөлт, шаналгааг эрүүдэн шүүх гэдэг ойлголтод оруулахгүй байхаар тусгасан байдаг.

- амь насыг нь хохироох;
- тарчлаах;
- мөрдөн мөшгих;
- үндэслэлгүйгээр баривчлах, хорих, нэгжлэг хийх;
- бие сэтгэлийг шаналгах үйлдлүүдийг гэмт хэрэг, зөрчил гэж үзэн үндэсний хууль тогтоомжоор хамгаалсан байдаг.

(3) Орон байрны халдашгүй байдал: Орон байрны халдашгүй байдал гэдэг нь тухайн хувь хүний буюу гэр бүлийн гишүүдийн хууль ёсоор амьдран сууж буй гэр байшин, өрөө тасалгаанд оршин суугчийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр хэн ч орохгүй байх эрхийг хэлнэ.²²

Олон улсад “*inviolability of the home*” гэж нэрлэгддэг орон байрны халдашгүй байдал нь Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний хувийн үндсэн эрхийн нэг бөгөөд тэнд оршин суугчдын хүсэл зоригоос гадуур хэн ч нэвтрэн орох ёсгүй, шаардлагатай тохиолдолд зөвхөн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч үндэслэл бүхий тогтоол гаргаж прокуророор батлуулалж, уншиж танилцуулснаар нэгжлэг хийх²³ хууль зүйн баталгаагаар хангагдсан туйлын эрх юм.

Энэхүү эрх нь хүний өөрийнх нь мөн чанар, хүний анхдагч жам ёсны хэрэгцээтэй салшгүй холбоотой байдаг учраас “орон байр” гэдэгт байнга амьдардаг *гэр, байшин, өрөө тасалгаанаас* гадна түр хугацаагаар *оршин суух зориулалт бүхий сууцны төрлийг* ч мөн оруулна.

Орон байрны халдашгүй эрхийн агуулга нь:

- ✚ тухайн орон байранд тодорхой нэг этгээд болон гэр бүлийн гишүүд нь хууль ёсоор амьдарч байгаа;
- ✚ түүнд нь хэн ч оршин суугчийн зөвшөөрөлгүй нэвтрэн орох эрх үл эдлэх;
- ✚ оршин суух хугацаанаас нь үл хамаарч хүний орон байрнаас албадан гаргахгүй байх;
- ✚ ямар ч тохиолдолд хураан авах битүүмжлэхгүй байх явдлаар тус тус тодорхойлогдоно.

Зөвхөн хуульд заасан тохиолдолд, хуульд заасан үндэслэлээр хүний хууль ёсоор оршин суугаа орон байранд оршин суугчдын хүсэл зоригоос үл хамааран нэвтрэн орж болох бөгөөд үүнээс бусад үед “халдашгүй” гэж үзнэ.

Орон байрны халдашгүй эрх нь онц болон дайны байдлын үед хязгаарлагдаж болох бөгөөд тус эрхийн хүрээний тухайд эрүүл орчинд амьдрах

²² Ханнс-Зайделийн сан, “Эрх зүйн боловсрол” академи. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2009 он. 91 дэх тал.

²³ С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. 356 дахь тал.

эрх болон эрх зүйн дэг журмыг зөрчсөн орчин нь (орц, хонгил, хогийн цэг г.м) орон байрны халдашгүй байдлыг зөрчсөн гэх ойлголтод хамаарахгүй.

Түүнчлэн орон байранд дур зоргоороо нэвтрэн орох бүх тохиолдол нь зөвхөн нийгмийн аюулгүй байдал, бусдын амь нас, эрүүл мэндэд заналхийлсэн ноцтой ба илэрхий аюулыг зайлуулах нөхцөлд л хийгдэнэ. Орон байрны халдашгүй байдлыг онц болон дайны байдлын үед хязгаарлаж болно.

(4) Нууцын халдашгүй эрх: Хүний халдашгүй эрхийн нэг бүрдэл болох хувь хүний нууцын халдашгүй байдлыг бие даасан хуулиар зохицуулдаг. 1995 онд батлагдсан Хувь хүний нууцын тухай хуулиар **"Хувь хүний нууц"** гэж **Монгол Улсын болон гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсын хууль тогтоомжид нийцүүлэн нууцалсан бөгөөд задруулбал тухайн хүний хууль ёсны ашиг сонирхол, нэр төр, алдар хүндэд илтэд хохирол учруулж болзошгүй мэдээ, баримт бичиг, биет зүйлийг хэлнэ.**²⁴

Хувь хүний нууцыг ямар мэдээлэл агуулснаар нь:

- 1/ захидал, харилцааны нууц;
- 2/ эрүүл мэндийн нууц;
- 3/ хөрөнгийн нууц;
- 4/ гэр бүлийн нууц;
- 5/ хуулиар тогтоосон бусад нууц гэж ангилна.

Захидал, харилцааны нууц: гэж захидал, цахилгаан, илгээмж, өргөдөл зэрэг шуудан холбооны хэрэгслээр бусад хүн, байгууллагатай солилцож буй мэдээ, баримт бичиг, биет зүйлийн нууцыг хэлнэ. Иргэдийн утас, цахилгаан, факс, цахим шуудан, захидал харилцааны нууц бол хүний хувийн халдашгүй эрх учраас бусдын хувийн захидал харилцаа, шуудан, цахим харилцааны нууцыг задруулах ёсгүй.

Эрүүл мэндийн нууц: тухайн хувь хүний бие эрхтний гажиг, нийтэд аюултай онцлог зарим халдварт өвчнөөс бусад өвчнөөр өвчилсөн тухай мэдээллийг эрүүл мэндийн нууц гэж ойлгоно.

Хөрөнгийн нууц: зөвхөн эд хөрөнгө, оюуны өмч, эрхийн эзэн, эсхүл түүний итгэмжлэгдсэн хүмүүс мэдэх, түүнчлэн эрх бүхий байгууллага албан тушаалтны албан үүргийнхээ дагуу олж мэдсэн мэдээ, баримт бичиг, тоо, гэрээ хэлцэл, биет зүйлийг хөрөнгийн нууцад хамааруулна.

Гэр бүлийн нууц: бусдад задруулбал тухайн хувь хүн, түүний гэр бүлийн гишүүдийн нэр төр, алдар хүнд, ашиг сонирхолд харшлах мэдээллийг гэр бүлийн нууцад хамааруулна. Гэр бүлийн нууц гэдэгт эхнэр нөхөр хоёрын болон эцэг эх, үр хүүхдийн хоорондын харилцаанд бусдаас болон өвөр хоорондоо нууцалдаг ахуйн болон амьдралын ямар ч нууц байж болно.²⁵

²⁴ Хувь хүний нууцын тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд заасан байдаг.

²⁵ Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх: харьцуулсан эрх зүй. 1999 он. 71 дэх тал.

Хуулиар тогтоосон бусад нууц: Хувь хүний өөрийн архив, хадгаламж, тэмдэглэл, битүүмжлэл болон тэдгээрт хамаарах дүрс, дуу бичлэгийг нууцалж болно. Нууцыг хэнд хамаарах байдлаар нь:

- ✚ гэр бүлийн;
- ✚ зөвхөн өөрт хамаарах гэж ангилна.

Хүний нууцын асуудал нь хүний салгаж үл болох эрх мөн бөгөөд хүн хоорондын харилцаанд эерэг болон сөрөг байдлаар хүчтэй нөлөөл үзүүлж байдгыг харгалзан эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан, хувь хүн хэн ч мэдрэмжтэй, хүлээцтэй хүндэтгэлтэй хандах шаардлагатай. Харин бусдад хохирол учруулсан, гэм буруутай үйлдэл нь нууцын хамрах хүрээний асуудал биш бөгөөд эрүү, иргэн захиргааны журмаар шийдвэрлэх асуудал болно.

Монгол Улсын батлан хамгаалах болон үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхол, иргэдийн эрүүл мэнд, хууль ёсны эрх ашигт хохирол учруулахгүйн үүднээс зайлшгүй шаардлагатай онцгой тохиолдолд төрийн холбогдох эрх бүхий байгууллага /албан тушаалтан/ -ын шийдвэрээр хувь хүний эрүүл мэндийн болон бусад нууцыг хуульд заасан хүрээнд ил болгож болно гэж зохицуулсан байдаг.

Түүнчлэн дэлхийн улс орнуудад хувь хүний нууцын тухай ойлголтыг “*privacy*” болон “*inviolability of individual life*” буюу “хувийн амьдралын халдашгүй байдал” гэх ойлголт, нэр томъёогоор илэрхийлдэг. Тухайлбал, “*privacy*” гэх нэр томъёо нь хүний хувийн амьдрал, хувийн дотно харилцаа буюу амрагийн харилцааны нууц ба халдашгүй байхыг илэрхийлэх Үндсэн хуулийн эрх зүйн ойлголт бөгөөд англо-саксоны эрх зүйн бүлд түлхүү хэрэглэгддэг. Цаашлаад тухайн улсад хувийн амьдрал гэдэгт юуг ойлгох, түүний нууцын болон халдашгүй байдлын хүрээг тогтоох, хязгаарлах тохиолдол бий эсэх, хэрэв тийм бол ямар тохиолдол байх зэргийг энэ судалгааны хоёрдугаар хэсэгт авч үзнэ.

(5) Нэр төрийн халдашгүй эрх: Монгол Улсын хүний эрхийн чиглэлээр нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцид нэр төр, алдар хүндийн халдашгүй байдал гэж аль алиныг нь нэрлэн зааж, хамгаалалтад авсан байдаг. Монгол улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт тунхагласан халдашгүй эрхийн хүрээнд нэр төрийн халдашгүй байдлыг нэрлэн заасан бөгөөд Иргэний хуулиар илүү өргөн хүрээнд зохицуулсан байдаг.

Жам ёсны эрхийн онолын үүднээс хүний нэр төрийн халдашгүй эрх гэдэг нь хүн бүр ямар ч нөхцөл байдалд, элдэв ялгаваргүйгээр өөртэй нь бие хүний хувьд угаас заяасан нэр төрийг нь хүндэтгэн хүнлэг ёсоор хандах мөн чанарыг агуулж байдаг.²⁶

Нэр төр, алдар хүнд нь иргэний эрх зүй болон иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүйн судлагдахуун болохын хувьд Иргэний хуулийн 20,

²⁶ Ханнс-Зайделийн сан, “Эрх зүйн боловсрол” академи. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2009 он. 93 дэх тал.

21 дүгээр зүйлд “Иргэний нэр, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг хамгаалах” тухай заасан. Энэ зүйлээр:

- иргэний нэр;
- нэр төр;
- алдар хүнд;
- ажил хэргийн нэр хүнд гэх 4 тусдаа ойлголтыг хуулиар хамгаалсан.

Эдгээр ойлголтууд нь өөр хоорондоо нягт уялдаатай боловч бие даасан агуулгатай байна. Нэр төр, алдар хүнд нь иргэнд хамааралтай байдаг бол ажил хэргийн нэр хүнд нь иргэн, хуулийн этгээдийн аль алинд хамааралтай ойлголт.

Иргэний нэр: Иргэн өөрийн нэртэй байх явдал нь иргэний салшгүй эрх юм. Нэр гэдэг нь олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжоор баталгаажсан, хүн төрснөөр түүнийг бодьгалжуулж буй нэгэн төрөл элемент юм. Иргэн нэртэй байхыг иргэний хуулиар хүлээн зөвшөөрч байгаа нь түүнийг эрх зүйн харилцаанд оролцох нөхцлийг хангадаг²⁷. Иргэний нэрийг хууль бусаар ашиглах нь тухайн иргэний өөрийн нэрээр олж авсан эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхэд сөрөг үр дагаврыг бий болгодог тул хуулиар хамгаална.

Нэр төр: нэр төр нь иргэний зан суртахуун, ёс зүй, ажил үйлс, мэргэжлийн шинжийн талаарх эерэг үнэлгээ юм.

Алдар хүнд: Алдар хүнд нь нэр төртэй салшгүй холбоотой ойлголт юм. Алдар хүнд нь тухайн иргэнд нийгэм, найз нөхөд, хамт олон, бусад харилцагч, түншлэгчээс өгч байгаа үнэлгээнд үндэслэсэн тухайн иргэний өөрийнх нь хувийн үнэлэмж юм.

Ажил хэргийн нэр хүнд: Энэ нь нийгэм-эдийн засгийн харилцаанд оролцогч хувь хүн, хуулийн этгээдэд хамааралтай ойлголт бөгөөд тухайн этгээд ажил мэргэжлийн болон албан тушаалын үүрэг, гэрээгээр хүлээсэн үүрэг болон бусад үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаагаас шалтгаалан үүсэх үнэлэмж юм. Хувь хүн болон хуулийн этгээд нь эдгээр үүрэгтээ шударга хандаж, түүнийгээ хэрэгжүүлж байвал ажил хэргийн нэр хүнд тогтвортой байдаг.

Иргэний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэдэгт:

- бодит байдалд нийцэхгүй мэдээлэл тараах;
- ийм мэдээлийг өөр хэн нэгэн этгээдэд мэдээлсэн байхыг ойлгоно.

Харин тийм мэдээ, мэдээллийг иргэнд өөрт нь мэдээлснийг гутаасан гэж үзэхгүй. Уг мэдээ, мэдээлэл нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, электрон шуудангаар, хурал цуглаан дээр төдийгүй тухайн иргэний ажлын байран дээр тараасан, ажил байдлын тодорхойлолт, өргөдөл, албан тоотоор буюу амаар өөр этгээдэд хүргэсэн байхыг ойлгоно.

²⁷ХЗДХЯ, Германы хамтын ажиллагааны нийгэмлэг. Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар. УБ. 2005 он. 72 дахь тал.

Түүнчлэн бодит байдалд нийцсэн, үнэн мэдээлэл боловч хувь хүний нууцад хамаарах мэдээллийг иргэний өөрийн зөвшөөрөлгүй нийтэд тараасан бол нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэж үзнэ.

(6) Өмчийн халдашгүй байдал: Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц болон Монгол Улсын Үндсэн хуульд өмчийн халдашгүй байдлыг баталгаажуулсан.

Өмч нь үг зүйн хувьд ямар нэгэн этгээдэд оногдсон зүйл гэсэн утгыг илэрхийлдэг бөгөөд төр, нийгэм, хувь хүний амьдралын хэвийн үйл ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой эд юмсын материаллаг зүйл юм.

Өмчийн халдашгүй байдал нь яагаад хүний халдашгүй эрхийн бүрэлдэхүүнд багтаж байгааг олон зүйлээр тайлбарлаж болох ч жам ёсны эрхийн онолын үүднээс хүн гэгч байгалийн амьтны амьд явах анхдагч хэрэгцээ, шаардлагаар тайлбарлагдана. Цаашилбал, либертари үзлийн үүднээс авч үзвэл өмч нь хүний жам ёсны хамгийн анхдагч эрхээ эдлэх үндсэн нөхцлийг бүрдүүлэгч тул хүний хувийн эрхийн салшгүй хэсэг мөн гэж үздэг.

1.3.Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалт

“Хүн эрх чөлөөтэй байна гэдэг нь хүн өөрийн үйлдлийн хүрээ хязгаар, зайлшгүй шинжийг ухамсарлах явдал” гэсэн Германы сонгодог философич Г.В.Гегелийн үгнээс эрх, эрх чөлөө нь тодорхой хүрээ хязгаартай гэдгийг харж болно. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйн үүднээсээ хүний эрх нь ямар ч тохиолдолд хэмжээ хязгааргүй дур зоргыг илэрхийлдэггүй.

Хүний халдашгүй эрх чөлөөнд хөндлөнгийн хэн нэг хүн, эсхүл албан тушаалтан хэн боловч дур зоргоороо халдах эрх байхгүй боловч төр, нийтийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, хохирсон хүний эрхийг хамгаалж хууль биелүүлэх зорилгоор хуулиар эрх олгосон этгээд, хуульд заасан үндэслэл бүхий нөхцөлд, хуулиар тогтоосон журмын дагуу халдах хэрэгцээ шаардлага гардаг.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хязгаарлах олон улсын болон үндэсний эрх зүйн үндэс нь Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 29 дүгээр зүйлийн 2-т²⁸, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт²⁹ хуульчлагдсан байх бөгөөд аливаа улс оронд оршин суугаа хүн бүр хүний нэр алдар, нэр хүнд, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолыг хүндэтгэх үүргийг Үндсэн хуулиараа хүлээсэн байдаг.

²⁸ Хүн бүр эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ бусдын эрх, эрх чөлөөг зүйн дагуу зөвшөөрөн хүндлэх, ёс суртахууны шударга шаардлагыг биелүүлэх, ардчилсан нийгэмд байдаг хэв журам, бүх нийтийн сайн сайхан байдлыг хангах үүднээс хуульчлан тогтоосон зохих хязгаарлалтанд л захирагдана.

²⁹ Хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөөг хохироож, нийгмийн хэв журмыг гажуудуулж болохгүй. Мөн хүний нэр алдар, нэр хүнд, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолыг хүндэтгэх үүрэгтэй.

Дэлхийн нийтлэг чиг хандлагаас үзэхэд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх, түүний бүрэлдэхүүний зарим эрхийг хуульд заасан журмын дагуу тодорхой хүрээнд хязгаарлах дараахь нийтлэг тохиолдлууд байна. Үүнд:

- a. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон, улс орнуудын Үндсэн хуульд заасанчлан бусдын эрх, эрх чөлөөгөөр хязгаарлагдах (*энэ нь тухайн эрхийг хязгаарлаж байгаа бус хүрээг тогтоож байгаа хэрэг юм*);
- b. Төрийн болон нийтийн аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилгоор хуульд заасан үндэслэл, журмын хүрээнд хүний халдашгүй эрхийг хязгаарлах;
- c. Хүний эрхийг хамгаалж, хууль биелүүлэх зорилгоор хуульд заасан үндэслэл, журмын хүрээнд хүний халдашгүй эрхийг хязгаарлах;
- d. Дайны болон дайн бүхий байдал, онц байдал зарласан үед төр болон нийтийн аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилгоор хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн зарим хэсгийг (захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны болон орон байрны халдашгүй байдал) хуульд заасан хүрээнд, хуулиар тогтоосон журмын дагуу хязгаарлах тохиолдлууд байна.

Хүний халдашгүй эрхийн хязгаарлалт нь Үндсэн хуулийн түвшинд тодорхойлогддог бол “хязгаарлалтын хязгаарлалт” нь хуулийн албадлага болон эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хүрээнд тодорхойлогдоно. Онолын хувьд хязгаарлалтын хязгаарлалт гэдэг нь эрх зүйн зөрчил, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн тохиолдолд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд тогтоодог хязгаарлалттай холбоотой ойлголт юм.

Өөрөөр хэлбэл, тус эрхийн хязгаарлалтыг дараахь үндсэн хоёр хэсэгт авч үзэж болохоор байна:

- (1) Онцгой дэглэмийн үеийн хүний халдашгүй эрх;
- (2) Эрх зүйн зөрчлөөс үүдэн гарах халдашгүй эрхийн хязгаарлалт.

Онцгой дэглэмийн үеийн хүний халдашгүй эрх:

Юуны өмнө онцгой дэглэм гэдэгт онц³⁰ болон дайны³¹ байдлыг ойлгох бөгөөд Монгол Улсад онцгой дэглэмийн үеийн хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалтыг Онц байдлын тухай хууль, Дайны байдлын тухай хуулиар

³⁰ **МУҮХ-ийн 25.2.** Дараахь онцгой нөхцөл бий болсон үед үр дагаврыг нь арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгохын тулд онц байдал зарлаж болно:

1/ улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюул тохиолдсон;

2/ Үндсэн хуулийн дэг журам, нийгмийн хууль ёсны тогтолцоо оршин тогтноход заналхийлсэн аливаа байгууллага, бүлэг хүний зохион байгуулалт бүхий хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас үүссэн нийтийн эмх замбараагүй байдлыг төрийн байгууллага эрх хэмжээнийхээ дотор ердийн арга хэрэгслээр тохинуулах боломжгүй болсон.

³¹ **МУҮХ-ийн 25.3.** Улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь нийтийн эмх замбараагүй байдал үүсч, зэвсэгт мөргөлдөөнд хүрсэн, тийм мөргөлдөөн гарах бодит аюул бий болсон, бусад улсаас цэргийн хүчээр түрэмгийлэн халдсан, эсхүл тийнхүү халдах нь бодитой болсон үед дайны байдал зарлаж болно.

тус тус зохицуулна. Эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед хүний эрх, эрх чөлөө, тэр дундаа халдашгүй эрх нь Үндсэн хуулийн агуулга, үзэл санаанд нийцсэн зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын хүрээнд тодорхойлогдоно.

Эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх бүрэн хязгаарлагдахгүй бөгөөд харин тус эрхийн бүрэлдэхүүний зарим хэсгийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хязгаарлана. Түүнчлэн **хүний нууцын болон нэр төрийн халдашгүй эрх, бие махбодын халдашгүй эрхийг ямар ч тохиолдолд хэн ч хязгаарлах эрхгүй байдаг онцлогтой**. Харин халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг бүрдүүлж буй бусад элементүүдийн хувьд³² халдашгүй эрхийн хязгаарлалт дараахь байдалтай байна:

Чөлөөтэй байх халдашгүй эрх: Эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед хүнийг өөрийн эрх мэдэлгүйгээр, өөрийн болон бусдын эрхшээлд байлгаж болохгүй. Түүнчлэн онц болон дайны байдал тогтоосон ч хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлах, эх орноос нь буюу оршин сууж байгаа газраас нь хөөн зайлуулахыг шууд хориглоно. Харин эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед хүний зарим чөлөөт үйлдлийг шууд хориглоно. Тухайлбал, ажил хаях, зохих зөвшөөрөлгүйгээр хурал, цуглаан, жагсаал, нийтийг хамарсан арга хэмжээ зохиох, ороцлох, ажилтан, албан хаагчдыг өөрсдийнх нь хүсэлтээр ажлаас өөрчлөх, халахыг хориглоно. Мөн тодорхой нутаг дэвсгэрт зорчих, оршин суух газраа чөлөөтэй сонгох, орох гарах, аж төрөхөд аюултай нутаг дэвсгэрээс түр нүүлгэн шилжүүлэх, хорио цээр тогтоох, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн хязгаарлана. Түүнчлэн эрх бүхий төрийн тусгай албан хаагч сэжиг бүхий хүнийг баривчлах, саатуулах, үзлэг хийх эрхтэй.

Бие махбодийн халдашгүй эрх: Эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед тогтоосон тодорхой журмыг сахиулахын тулд хүний бие махбодод шууд хүч хэрэглэх байдлаар халдахыг улс орнууд хуулиар хориглодог. Олон улсын эрх зүй болон үндэсний эрх зүйн нийтлэг жишгээр эрх зүйн онцгой дэглэм тогтоосон үед ч бие махбод халдашгүй дархан байна.

Орон байрны халдашгүй байдал: Орон байрны халдашгүй эрх нь хүний өөрийн орон зай, ахуйтай байх, үр удмаа үлдээх, нэр алдар, нэр хүнд болон хувийн нууцтай байх гэсэн жам ёсны хүснэл зоригоос эхтэй учир эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь хүний хууль ёсоор ажиллаж, амьдарч байгаа орон байрыг зөвхөн нөхөх олговортойгоор ашиглаж болно. Хэнийг ч хүн ёсноос гадуур орох оронгүй болгож үл болно. Харин улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нийтийн аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлагаар хуулийн дагуу орон байрыг нөхөх олговортойгоор ашиглах, үзлэг нэгжлэх хийх, дайчлан авах, сонсох болон харах техник хэрэгсэл суурилуулах, ажиглалт хийж болох бөгөөд бусад тохиолдолд хүний орон байр халдашгүй дархан байна.

³² Х.Эрдэнэбат. Хүний халдашгүй эрх. УБ хот. 2002 он. 90-101 дэх тал.

Өмчийн халдашгүй эрх: Мөн чанарын хувьд хүний хувийн өмч халдашгүй учраас хэний ч эд хөрөнгийг эрх зүйн онцгой дэглэмийн үед ч *дураар* хураах болон дайчлан авахыг хориглодог. Гэхдээ онцгой дэглэмийн үед төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэдийн эд хөрөнгө, тээврийн хэрэгсэл, барилга байгууламж, техник болон хүнс тэжээлийн нөөцийг нөхөх олговортойгоор дайчлах эрхтэй. Ингэхдээ төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг заавал төлөх ёстой. Харин хуулиар эрх олгогдоогүй этгээд бол хэн ч бай хүний эд хөрөнгийг дайчлан авах замаар өмчийн халдашгүй эрхийг хязгаарлаж болохгүй. Учир нь онц байдал зарласан нь хүний өмчийн халдашгүй эрхийг шууд хязгаарлах хууль зүйн үндэслэл болохгүй. Түүнчлэн дайны болон онц байдлын аль ч үед, ямар ч тохиолдолд хүний өмчийн халдашгүй бүрэн эрх үгүйсгэгдэхгүй харин зарим материаллаг эд юмсыг өмчлөх эрх хязгаарлагдаж болдог.

Эрх зүйн зөрчлөөс үүдэн гарах халдашгүй эрхийн хязгаарлалт:

Эрх зүйн аливаа зөрчлөөс үүдэн хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд хуулийн хүрээнд, хуулийн дагуу халдах, хязгаарлах нь *эрүүгийн байцаан шийтгэх, иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх, захиргааны эрх зүйн журам зөрчигчдөд хариуцлага хүлээлгэх, гүйцэтгэх ажлын тухай* зэрэг холбогдох салбарын хуулиудаар нарийвчлан зохицуулагддаг. Түүнчлэн нарийн мэргэшил, мэдлэг шаардсан онцгой ажиллагаа байдаг. Бусад улс оронд ч ийм жишиг байх бөгөөд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд хууль бусаар халдагчдад эрүүгийн, иргэний болон захиргааны шийтгэл ногдуулдаг.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу халдаж болох эрх бүхий албан тушаалтан гэдэгт шүүх засаглалын эрх мэдлийг шууд хэрэгжүүлэгч болон энэ ажиллагаанд туслалцаа үзүүлж оролцох дор дурдсан төрийн **тусгай албан тушаалтнууд** байна:

1. Бүх шатны шүүхийн шүүгчид;
2. Хэрэг бүртгэгчид;
3. Мөрдөн байцаагчид;
4. Прокурорууд³³;

5. Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд заасан эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь хуульд заасан үндэслэл, хүрээ хязгаар, журмын дагуу хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хязгаарлана. Бусдын халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдах үндэслэл нь:

Нэгт: тухайн этгээд гэмт хэрэг, зөрчил гаргасан газар дээрээ баригдсан;

Хоёрт: гэмт хэрэг үйлдсэн байж болох хангалттай сэжиглэл байгаа;

³³ Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх /харьцуулсан эрх зүй/. УБ. 1999. 52 дахь тал.

Гуравт: гэмт хэрэг үйлдсэн буюу зөрчил гаргасан нь нотлогдсон байх явдлууд юм.

Эдгээр үндэслэлүүд байгаа нь хангалттай тогтоогдоогүй нөхцөлд “байж магадгүй” гэх хардалтаар хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн аль нэгд халдаж огт болохгүй. Харин хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдах эрх бүхий албан тушаалтан нь хангалттай үндэслэл байгаа нөхцөлд халдах ажиллагааг хийхдээ зөвхөн хуулиар тогтоосон журмыг чанд баримтална.

ХОЁР. ХҮНИЙ ХАЛДАШГҮЙ, ЧӨЛӨӨТЭЙ БАЙХ ЭРХИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТАЛААРХ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

2.1.ХБНГУ-ын туршлага

ХБНГУ-д хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх, түүний хязгаарлалтыг Үндсэн хуулиар тогтоосон бөгөөд эрхийн зөрчлөөс үүсэн гарах бусад харилцааг хувийн эрх зүй, эрүүгийн эрх зүй, нийтийн эрх зүйн холбогдох (*Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Иргэний хууль, Иргэний процессийн тухай хууль, захиргааны хууль болон салбарын бусад*) хууль тогтоомжоор зохицуулна.

Эрхийн хамрах хүрээ: Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээ, хязгаар болон хязгаарлалтын тухай асуудлыг ХБНГУ-ын Үндсэн хуулиар тунхагласан байдаг.

ХБНГУ-ын Үндсэн хууль нь “Үндсэн эрх” гэсэн нэгдүгээр бүлгээр эхлэх бөгөөд энэ бүлэгт хүний 17 төрлийн үндсэн эрхийг тунхагласан байдаг. Үүнээс онолын хувьд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн бүрэлдэхүүнд хамаарах дор дурдсан 4 төрлийн эрхийг тунхагласан байна:

- (1) Хүний нэр төр;
- (2) Хувийн эрх чөлөө (бие махбодын халдашгүй эрх);
- (3) Захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны нууц;
- (4) Орон байрны халдашгүй байдал.

Энэ нь ХБНГУ-ын хувьд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээг тодорхойлсон бөгөөд манай улсаас онцлог нь дараахь байдлаар тус тусад нь зохицуулсан байна:

Нэгдүгээр зүйл. Хүний нэр төрийн халдашгүй эрх (*Human dignity*)³⁴

- (1) Хүний нэр төрийн халдашгүй байна. Хүний нэр төрийг хүндэтгэх ба хамгаалах нь бүх төрийн эрх мэдэлтний үүрэг мөн.
- (2) Германы ард түмэн хүний эрхийг халдашгүй ба салшгүй хэмээн үзэж, ийнхүү хүлээн зөвшөөрөх нь аливаа нийгэм, даян дэлхийн энх тайван, шударга ёсны үндэс суурь хэмээн хүлээн зөвшөөрч байна.³⁵
- (3) Дээр дурдсан үндсэн эрх нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх болон шүүх засаглалд шууд хамаарах хуулийн хэрэгжилтээр хангагдана.

Хоёрдугаар зүйл. Хувийн эрх чөлөө (*Personal freedoms*)

³⁴ Албан бус орчуулга. Ж.Золмаагийн албан бус орчуулга болон ХБНГУ-ын англи хэл дээрх эхийг харьцуулан үзэв. <https://www.bundesregierung.de/Content/EN/StatischeSeiten/breg/basic-law-content-list.html>

³⁵ Жам ёсны эрхийн онолын үндсэн үзэл санааг Үндсэн хуулиараа тунхагласан байна.

(1) Хүн бүр өөрийгөө чөлөөтэй хөгжүүлэх эрхтэй ба ингэхдээ бусдын эрх, эсхүл Үндсэн хуулиар тогтоосон дэг журам, эсхүл ёс суртахууны хэм хэмжээг зөрчиж үл болно.

(2) Хүн бүр амьд явах эрхтэй бөгөөд хүний бие махбод халдашгүй байна. Хүний хувийн эрх чөлөө халдашгүй байна. Зөвхөн хуулийн дагуу эдгээр эрхэд халдаж болно.

Аравдугаар зүйл. Захидал харилцаа, шуудан болон цахилгаан холбооны нууц (*Privacy of correspondence, posts and telecommunications*)

(1) Захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны нууц халдашгүй байна.

(2) Зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хязгаарлаж болно.

Хэрэв хязгаарлалт нь чөлөөт ардчилсан үндсэн журам эсхүл Холбоо болон Мужийн оршин тогтнол, аюулгүй байдлыг хамгаалахад чиглэсэн бол хуулийн дагуу хязгаарлалтын тухай холбогдох этгээдэд мэдэгдэхгүй байж болох бөгөөд энэ тохиолдолд шүүхийн ерөнхий журмаар шийдвэрлэхгүй харин хууль тогтоох байгууллагаас томилсон тусгай байгууллага хяналт тавина.

Арван гуравдугаар зүйл. Орон байрны халдашгүй байдал (*Inviolability of the home*)

(1) Орон байр халдашгүй байна.

(2) Нэгжлэг хийх зөвшөөрлийг гагцхүү шүүхээс олгох бөгөөд хэрэв аюул занал шууд тулгарсан бол хуулиар тогтоосон эрх бүхий бусад байгууллагаас зөвхөн тогтоосон журмын дагуу нэгжлэг хийнэ.

(3) Хэрэв хэн нэгэн этгээд хуулиар тодорхойлсон гэмт хэрэг үйлдсэн гэж сэжиглэгдэж буй тохиолдолд мөрдөн шалгах бусад аргыг хэрэглэхэд харьцангуй хүндрэлтэй эсхүл үр ашиггүй нь тогтоогдвол гэм бурууг нотлох, гэмт хэргийг мөрдөн шалгах зорилгоор шүүхийн шийдвэрээр сэжигтний орон гэр, ажлын байранд сонсох төхөөрөмжийн техник хэрэгсэл суурилуулж болно. Зөвшөөрлийн хугацаа хязгаартай байна. Журмыг гурван шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр тогтооно. Яаралтай тохиолдолд нэг шүүгч дангаар шийдвэр гаргаж болно.

(4) Нийтийн аюулгүй байдал, ялангуяа олон нийтийн амьдралд ноцтой хохирол учруулах аюулыг арилгах, таслан зогсоох зорилгоор зөвхөн шүүхийн журмаар бусдын орон байр, ажлын байранд ажиглалтын техникийн арга хэрэгсэл ашиглаж болно. Яаралтай тохиолдолд хуулиар тогтоосон эрх бүхий бусад этгээд энэ төрлийн арга хэмжээг нэн дариу авч болох бөгөөд арга хэмжээ авсаны дараа шүүхийн шийдвэрийг цаг алдалгүй нөхөн авна.

(5) Хэрэв тухайн орон байранд албан ёсоор оршин суугчдыг хамгаалах зорилгоор техник хэрэгсэл хэрэглэх бол уг арга хэмжээг хуулиар

тогтоосон эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр хэрэгжүүлнэ. Олж авсан мэдээллийг зөвхөн эрүүгийн байцаан шийтгэх зорилгоор, эсхүл аюулаас зайлсхийх зорилгоор хэрэглэнэ. Олж авсан мэдээллийг шүүхээр хууль ёсны болох нь тогтоогдсон тохиолдолд хэрэглэнэ. Яаралтай тохиолдолд шүүхийн шийдвэрийг нэн даруй гаргуулна.

(6) Холбооны Засгийн газар нь энэ зүйлийн (3) дахь хэсэгт заасан техник хэрэгсэл хэрэглэсэнтэй холбоотой мэдээллийг жил тутам Бундестагт тайлагнах бөгөөд энэ зүйлийн (4) дэх хэсэгт заасны дагуу Холбооны харьяалах шүүхийн зөвшөөрөл авсан байх шаардлагатай.

(7) Орон байрны халдашгүй эрхийн хязгаарлалт нь зөвхөн нийтэд болон хувь хүний амьдралд тулгарсан аюулыг арилгах, эсхүл олон нийтийн аюулгүй байдал, нийтээр дагаж мөрдөх дэг журамд учирсан ноцтой хор аюулыг арилгах, голомтот халдварт өвчинтэй тэмцэх, хүүхэд залуусыг эрсдлээс хамгаалах тохиолдолд зөвшөөрөгдөнө.

Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалт: ХБНГУ-ын Үндсэн хуульд үндсэн эрхийг “хасах”, үндсэн эрхийг “хязгаарлах” асуудлыг тусад нь хуульчилснаараа онцлог. Үндсэн эрхийг хэр хэмжээнд хасахыг Үндсэн хуулийн шүүх тогтоох бөгөөд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхээс зөвхөн *захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны нууцын халдашгүй байдлыг хасч* болдог байна. Гэхдээ зөвхөн Үндсэн хуулиар өөрт олгогдсон **эрхээ урвуулан ашиглах замаар чөлөөт ардчилалын суурь зарчмыг зөрчсөн** гэх үндэслэлээр дор дурдсан эрхийг хасна.

Арван наймдугаар зүйл. Үндсэн эрхээ хасуулах (*Forfeiture of basic rights*)

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, ялангуяа хэвлэлийн эрх чөлөө (5-р зүйлийн 1-р заалт), багшлах (5 дугаар зүйлийн 3 дахь заалт), хурал цуглаан хийх (8-р зүйл), эвлэлдэн нэгдэх (9-р зүйл), *захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны нууц* (10-р зүйл), өмчлөх (14-р зүйл), эсхүл орогнох эрх (16а зүйл)-ээ урвуулан ашиглаж чөлөөт ардчилалын үндсэн (суурь) зарчмыг зөрчсөн бол үндсэн эрхээ хасуулна. Үндсэн эрх хасах болон түүний хэр хэмжээг Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх тогтооно.

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулиар хүлээн зөвшөөрсөн хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хязгаарлалтын тухайд Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлд дараахь байдлаар заасан:

Арван есдүгээр зүйл. Үндсэн эрхийн хязгаарлалт – хууль зүйн хамгаалалт (*Restriction of basic rights - Legal remedies*)

(1) Энэхүү Үндсэн хуульд заасны дагуу үндсэн эрх нь хуулиар хязгаарлагдаж болно. Хүний үндсэн эрхийг хязгаарласан хууль нь тодорхой нэг тохиолдолд хэрэглэх бус нийтлэг шинжтэй байх ба аль зүйлд заасан үндсэн эрхэд нөлөөлөхийг хуульд тусгайлан заана.

(2) Үндсэн эрхийг хязгаарлахдаа үндсэн хуулийн агуулга, мөн чанарыг хөндөж үл болно.

(3) Үндсэн эрхүүд нь жам ёсны эрхийн агуулгаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүрээндээ дотоодын хуулийн этгээдэд нэгэн адил хамаарна.

(4) Төрийн эрх бүхий этгээд хэн нэгэн хүний эрхийг зөрчсөн тохиолдолд тэрээр шүүхэд хандах эрхтэй. Хэрэв хэргийн тусгай харьяалалыг тогтоогоогүй бол шүүхийн ердийн журмаар шийдвэрлэнэ. Аравдугаар зүйлийн 2 дахь заалтын 2 дугаар догол мөр³⁶ энэ заалтаар хөндөгдөхгүй.

2.2. ОХУ-ын туршлага

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн холбогдох хэсгээс үзэхэд хүний эрхийг “хүний эрх” болон “иргэний эрх, эрх чөлөө” гэсэн хоёр хэсэгт авч үзсэн байдаг. Тус улсын Үндсэн хуулийн “Хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөө” гэх хоёрдугаар бүлэгт хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг дор дурдсан байдлаар хуульчилсан:

Хорин нэгдүгээр зүйл *(нэр төрийн болон бие махбодын халдашгүй эрх)*

1. Хүний нэр төрийг Төрөөс хамгаална. Хүний нэр төрийг гутаан доромжилж үл болно.

2. Хэнийг ч эрүүдэн шүүх, хэрцгий догшин хандах, гутаан доромжлох, шийтгэхийг хориглоно. Хэнийг ч өөрийнх нь сайн дурын зөвшөөрөлгүйгээр эмнэлэгийн, шинжлэх ухааны болон бусад туршилтад оруулахыг хориглоно.

Хорин хоёрдугаар зүйл *(хувийн эрх, эрх чөлөөний халдашгүй эрх)*

1. Хүн бүр хувийн халдашгүй эрх³⁷ болон эрх чөлөөтэй³⁸ байх эрхтэй.

2. Баривчлах, түр саатуулах болон цагдан хорих ажиллагааг зөвхөн шүүхийн шийдвэрээр зөвшөөрнө. Шүүхийн шийдвэргүйгээр хүнийг 48 цагаас дээш хугацаагаар хорьж болохгүй.

Хорин гуравдугаар зүйл *(хувийн амьдрал, нэр төр, алдар хүндийн болон захидал харилцаа, шуудан цахилгаан холбооны халдашгүй эрх)*

1. Хүн бүр өөрийн хувийн амьдралын халдашгүй байдал, хувийн болон гэр бүлийн нууц, өөрийн нэр төр, алдар хүндийг хамгаалах эрхтэй.

2. Хүн бүр захидал харилцаа, телефон яриа, шуудан, цахилгаан холбоо болон бусад харилцааны нууцлалыг хадгалах эрхтэй. Энэ эрхийг зөвхөн шүүхийн шийдвэрээр хязгаарлана.

Хорин дөрөвдүгээр зүйл *(хувийн амьдралын халдашгүй эрх)*

³⁶ Захидал харилцаа, шуудан, цахилгаан холбооны нууц.

³⁷ personal inviolability.

³⁸ freedom.

1.Өөрийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр хэн нэг хүний хувийн амьдралын мэдээллийг цуглуулах, хадгалах, ашиглахыг хориглоно.

2.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол хүн бүр өөрийн эрх, эрх чөлөөнд шууд нөлөөлж буй баримт бичиг, материалыг олж авах эрхтэй бөгөөд төрийн болон орон нутгийн байгууллагууд, түүний албан тушаалтнууд тус бичиг баримт, мэдээллийг гаргаж өгөх үүрэгтэй.

Хорин тавдугаар зүйл (орон байрны халдашгүй байдал)

1.Орон байр халдашгүй байна. Холбооны хуулиар тогтоосон, эсхүл шүүхийн шийдвэрийг үндэслэхээс бусад тохиолдолд хэн ч өөрийн хүсэл зоригийн эсрэг хэнийг ч өөрийн орон байранд нэвтрүүлэхгүй байх эрхтэй.

Эрхийн хамрах хүрээ: ОХУ-ын Үндсэн хуульд жам ёсны эрхийн онолын хувьд хүний “халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх”-ийг бүрдүүлдэг эрхийг тус тусад нь хуульчилсан байх бөгөөд түүнээс үзэхэд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээ нь:

- (1) нэр төрийн халдашгүй эрх;
- (2) бие махбодын халдашгүй эрх;
- (3) хувийн эрх, эрх чөлөөний халдашгүй эрх;
- (4) хувийн амьдрал болон захидал харилцаа, шуудан цахилгаан холбооны халдашгүй эрх;
- (5) хувийн амьдралын халдашгүй эрх;
- (6) орон байрны халдашгүй эрхийг хамарч байна.

Эрхийн хязгаарлалт: ОХУ-ын Үндсэн хуульд зааснаар тодорхой гурван нөхцөлд хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж болох бөгөөд тэгэхдээ хүний эрхийн хязгаарлалт үр нөлөөтэй байх цаг хугацаа, хүрээг тогтоох ёстой байдаг. Түүнчлэн ямар ч нөхцөлд хязгаарлаж үл болох зарим эрхүүд байх бөгөөд тэдгээрийг Үндсэн хуульд нэг бүрчлэн заасан байна. Тухайлбал:

Тавин зургадугаар зүйл (Эрхийн хязгаарлалт)

1.Холбооны Үндсэн хуулийн дагуу онц байдлын үед, эсхүл иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах болон үндсэн хуулийн дэг журмыг хамгаалахын тулд хүний эрх, эрх чөлөөнд тодорхой хязгаарлалт тавьж болох бөгөөд хязгаарлалтын хүрээ, хугацааг тодорхойлно.

3. Оросын Холбооны Улсын Үндсэн хуулийн 20, 21, 23 (1), 24, 28, 34 (1), 40(1) болон 46-54 дугаар зүйлүүдэд тодорхойлсон эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж болохгүй.

Үндсэн хуульд заасны дагуу хүний зарим эрх, эрх чөлөөг хэзээ ч, ямар ч нөхцөлд хязгаарлаж болохгүй бөгөөд энэ нь жам ёсны эрхэд хамаарах эрх байна. Тухайлбал, *амьд явах эрх* (ҮХ §20), *хүний нэр төрийн болон бие махбодын халдашгүй эрх* (ҮХ §21), *хүний хувийн болон хувийн амьдрал, гэр бүлийн нууц, нэр төр, алдар хүндийн халдашгүй эрх* (ҮХ §23.1),

хувийн амьдралын халдашгүй эрх (ҮХ §24), **шашин шүтэх эс** (ҮХ §28), **өөрийн ур чадварыг чөлөөтэй ашиглах эрх** (ҮХ §34.1), **хүн бүр орон байртай байх эрх** (ҮХ §40.1), **эрх, эрх чөлөөгөө шүүхээр хамгаалуулах эрх** (ҮХ §46), **хууль зүйн туслалцаа авах эрх** (ҮХ §48), **гэм бурууг нь шүүхээр тогтоох хүртэл гэм буруугүйд тооцогдох эрх** (ҮХ §49) зэрэг 16 эрхийг хязгаарлаж үл болно. Хязгаарлаж үл болох 16 эрхэд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн бүрэлдэхүүнд багтаж буй 6 эрхээс 4 эрх нь хамаарч байна.

Тухайн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйн акт: ОХУ-д хүний халдашгүй, чөлөөтэй эрхтэй холбоотой харилцааг Үндсэн хууль, ОХУ-ын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ³⁹ соёрхон баталсан протокол, Иргэний хууль, Хувийн мэдээллийн тухай хууль⁴⁰, Иргэний эрх зүйн байдлын тухай хууль⁴¹, Иргэний эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль⁴², Харилцаа холбооны тухай хууль⁴³, Хууль зүйн мэргэжил, өмгөөллийн тухай хууль⁴⁴, Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн тухай хууль⁴⁵, Мэдээлэл, Мэдээллийн технологи болон мэдээллийн хамгаалалтын тухай хууль⁴⁶, Захиргааны зөрчлийн тухай хууль⁴⁷, Эрүүгийн хуулиар зохицуулна.

2.3. АНУ-ын туршлага

1776 онд Виржиниа муж улсын улс төрч Жорж Масон Америкын анхны эрхийн тунхаглал болох “Виржиниагийн эрхийн тунхаглал”-ын төслийг (*Virginia Declaration of Rights*) боловсруулсан байна. Тус эрхийн тунхаглалыг 1689 оны Английн эрхийн тунхаглал болон Ж.Локкийн зохиолуудад суурьлан боловсруулсан байна.

Виржиниагийн эрхийн тунхаглалын төслийн 12 заалтыг Конгресс хүлээн авсан бөгөөд 1791 оны 12 дугаар сарын 15-нд зохих тооны мужууд хүлээн зөвшөөрсөнөөр 10 заалтыг нь Үндсэн хуульд нэмэлт болгон оруулсан байна. Тус нэмэлтийг Эрхийн тунхаглал⁴⁸ гэж нэрлэдэг.

АНУ-д хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг “privacy” гэх хууль зүйн нэр томъёогоор илэрхийлэх бөгөөд энэ нь хүний хувийн мэдээлэл, хувийн

³⁹ Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах тухай конвенци, Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт.

⁴⁰ Federal Law No 152-FZ of the Russian Federation on Personal Data.

⁴¹ Federal Law No 143-FZ of the Russian Federation on Acts of Civil Status.

⁴² Federal Law No 323-FZ of the Russian Federation on the Health Care of Citizens.

⁴³ Federal Law No 126-FZ of the Russian Federation on Communication.

⁴⁴ Federal Law No 63-FZ of the Russian Federation on the Legal Profession and Advocacy in the Russian Federation.

⁴⁵ Law No 2124-1-FZ of the Russian Federation on Mass Media.

⁴⁶ Federal Law No 264-FZ of the Russian Federation on Information, Informational Technologies and Protection of Information

⁴⁷ Code of Administrative Violations.

⁴⁸ Bill of rights of the United States of America (1791).

<http://www.billofrightsinstitute.org/founding-documents/bill-of-rights/>

амьдралын болон гэр бүл, шуудан, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг илэрхийлнэ. Харин хүний нэр төрийн халдашгүй байдлыг “human dignity” гэх хууль зүйн нэр томъёогоор илэрхийлдэг ч Үндсэн хуульд тусгайлан заагаагүй байна.

АНУ-ын Үндсэн хуулийн Дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Муж улс бүрийн иргэн бусад Муж улсын иргэдийн нэгэн адил бүх эрх ямба, халдашгүй эрхийг эдлэнэ.” гэж заасан.

Мөн хүний эрхийг тунхагласан Үндсэн хуулийн нэмэлтүүдэд (эрхийн тунхаглал) хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг дор дурдсанаар тунхагласан:

Гуравдугаар нэмэлт

Энх тайвны цагт нэг ч цэрэг эзэмшигчийн зөвшөөрөлгүйгээр ямар нэгэн айлын гэр оронд байрлан суух ёсгүй, дайны үед болох боловч гагцхүү хуулиар тогтоосон журмын дагуу байрлана.

Дөрөвдүгээр нэмэлт

Хувь хүн, орон байр, бичиг барим, эд хөрөнгө халдашгүй байх ард түмний эрхийг үндэслэлгүй нэгжлэг хийх буюу баривчлан зөрчиж болохгүй бөгөөд зөвшөөрлийн бичгийг тангараг буюу албан ёсны мэдэгдлээр баталгаажуулахгүйгээр нэгжлэг хийх газар, баривчлах хүн, хураах эд зүйлийг тодорхой заасан хангалттай үндэслэлгүйгээр олгож үл болно.

Тавдугаар нэмэлт

... Үйлдсэн эрх зүйн нэг зөрчлийн төлөө хэний ч амь насыг хохироох, **бие махбодыг зовоох** ял ногдуулахаар заналхийлж, хоёр удаа шийтгэж болохгүй. ... Зохих ёсны эрх зүйн байцаан шийтгэх ажиллагааны журамгүйгээр хүний амь насыг бусниулж, эрх чөлөөг нь хасаж, өмчийг нь хурааж болохгүй. Хувийн өмчийг шударга нөхөн олговор, үнэгүйгээр нийгмийн хэрэгцээнд хураан авч болохгүй. гэж тус тус заасан.

Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээгээр тодорхойлогдсон хүний бүхий л эрхээс хүний хувийн халдашгүй эрх, түүний хүрээ хязгаарыг тодорхойлох нь хамгийн хэцүү байдаг. АНУ-д хувь хүний халдашгүй эрх нь үндсэн эрх учраас хүн бүр чухалчлан үздэг бөгөөд түүний бүрдэл нь библийн сургаалиас эхтэй гэж судлаачид тодорхойлдог байна. Мөн хувийн халдашгүй эрхийн хамгаалалт нь эртний Еврей, сонгодог Грек болон эртний Хятад улсын соёлоос үндэслэсэн гэж үздэг. АНУ-д хувь хүний хувийн халдашгүй эрхийг дараахь агуулгаар авч үзнэ:

- 1) ***Мэдээллийн халдашгүй эрх:*** зээлийн мэдээлэл, эмнэлгийн бүртгэл зэрэг хувь хүний мэдээлэл хамаарах бөгөөд хувийн мэдээллийг цуглуулах, зохицуулахтай холбоотой дүрэм журмыг төрөөс тусгайлан тогтооно;
- 2) ***Бие махбодын халдашгүй эрх:*** хэн ч хүний биед өөрийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр аливаа хэлбэрээр халдах эрхгүй бөгөөд тухайн

хүний зөвшөөрөлгүйгээр хавдрын шинжилгээ, мансууруулах бодисын шинжилгээ хийх, хагалгаанд оруулахыг хориглоно.

- 3) **Харилцаа холбооны халдашгүй эрх:** шуудан, телефон, цахим шуудан болон харилцаа холбооны бусад хэлбэр нь халдашгүй бөгөөд аюулгүй байна.
- 4) **Орон зайн халдашгүй эрх:** хэн ч хүний хувийн дотоод орчин болон ажлын байр гэх мэт бусад хүрээлэн буй орчинд нэвтрэх, халдан орох эрхгүй.

Тухайн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйн орчин: АНУ-д хүний бүхий л эрх нь “хувийн халдашгүй эрх”-д хамаарна гэж үздэг үзэл хандлага давамгайл байдаг. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 12 дугаар зүйлд “Хэний ч **хувийн болон гэр бүлийн амьдралд** хөндлөнгөөс дур мэдэн оролцох, **орон байрны халдашгүй байдал, захидал харилцааных нь нууц болон нэр төр, алдар хүндэд** нь халдах ёсгүй. Тийм оролцоо халдлагын эсрэг хэн ч бай хуулиар хамгаалуулах эрхтэй.” гэж заасан нь АНУ-д мөн адил үйлчилнэ.

Түүнчлэн бүс нутгийн түвшинд “Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах” тухай 1950 оны конвенцын 8 дугаар зүйлд заасны дагуу тус эрх хэрэгжинэ. Тус заалт нь:

- (1) Хүн бүр өөрийн хувийн болон гэр бүлийн амьдрал, орон байр, захидал харилцааг хүндэтгэн үзүүлэх эрхтэй гэж заасан.

Түүнчлэн АНУ эрх зүйн бүлийн хувьд англо-саксоны эрх зүйн бүлд хамаарах бөгөөд шүүхийн прецедент нь эрх зүйн эх сурвалж болдогоос хамаарч хүний халдашгүй эрхийн эрх зүйн орчны хувьд онцлогтой байна. Өөрөөр хэлбэл, хүний халдашгүй эрхтэй холбоотой харилцааг 1964 оны Иргэний эрхийн тухай хууль болон АНУ-ын Дээд шүүхийн практик, жишгийн эрх зүйгээр зохицуулдаг байна.

ГУРАВ. ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ДАХЬ “ХУВЬ ХҮН”, “БИЕ ХҮН” ГЭХ ОЙЛГОЛТУУДЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ, ЯЛГАА

“Бие хүн” болон “хувь хүн” гэх ойлголтын талаар маш олон төрлийн тодорхойлолт байдаг бөгөөд эрх зүйн онол болон хууль зүйн шинжлэх ухаан талаас нь дараахь байдлаар тодорхойлсон байна.

Эрх зүйн ерөнхий тайлбар толиудад:

“Хувь хүн” (*individual person; natural (physical, private) person*) гэж хамтын бүрэлдэхүүн болсон хуулийн этгээдээс ялгагдах иргэний эрх зүйн субъект болох иргэнийг ойлгоно.

“Бие хүн” (*personal*) гэж нийгмийн харилцааны идэвхтэй субъект, нийгмийн гишүүн болохыг илтгэсэн хүний эрхийн ухагдахуун. Бие хүнийг аливаа хувь хүнээр бус харин өөрийн ухамсар нь хангалттай хөгжсөн байхаар

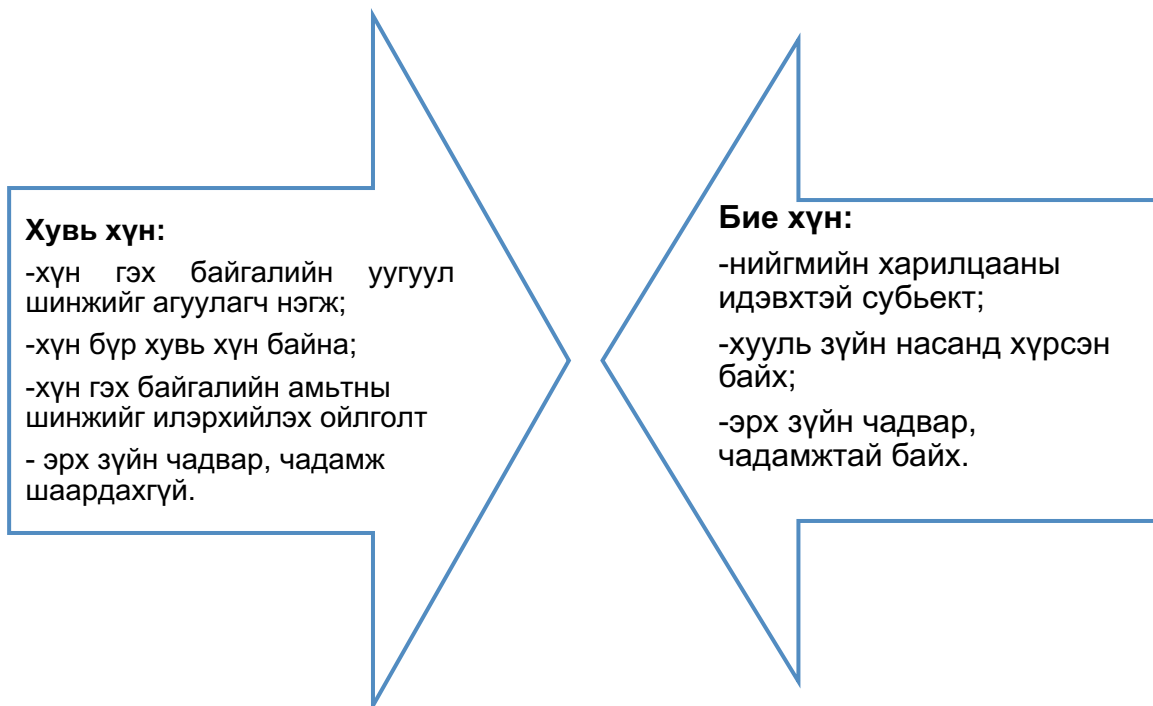
ойлгодог. Нөгөө талаас бусадтай харилцан, хамтран ажиллаж, амьдрах чадвар төлөвшсөн хүн гэж тодорхойлжээ.⁴⁹

Блэкийн хууль зүйн толь бичигт “Хувь хүн” (*individual person; natural person*) гэж аливаа бүлэг, ангиас ялгагдах нэг хүнийг илэрхийлэх бөгөөд хүний хувийн шинжийг илтгэх ойлголт. Түүнчлэн нөхөрлөл, корпорац, нийгэмлэгээс ялгагдах байгалийн уугуул шинжийг агуулсан хүнийг хувь хүн гэнэ” гэжээ.

Эрх зүйн ерөнхий онолд “бие хүн”-ийг эрх зүйн харилцааны нэгж субъект гэж үздэг бөгөөд бие хүн нь тухайн улсын иргэн, гадаадын иргэн, хоёрдмол иргэний харьяалалтай болон харьяалалгүй хүн байна⁵⁰ гэжээ. Өөрөөр хэлбэл иргэн гэдэг нь хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн аль нэг улсад харьяалагдаж иргэний харьяалал олж авсан, эрх зүйн чадвар, чадамжтай байх шаардлага хангасан этгээдийг ойлгоно⁵¹ гэжээ.

Харин жам ёсны эрхийн онолын үүднээс хүн бүр эрх зүйн этгээд байх бөгөөд эрх зүйн харилцаанд бие даан оролцох боломж, чадвар хязгаарлагдмал байдгаас үүдэн тухайн харилцааны субъект байх нөхцөл нь бүрэн хангагдаагүй байдаг.

“Хувь хүн” болон “бие хүн” ялгаа



⁴⁹ С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. УБ. 2007 он. 82, 538 дахь тал.

⁵⁰ Ч.Нямсүрэн. Эрх зүйн ерөнхий онол. 2017 он. 276 дахь тал.

⁵¹ МУИС-ХЗС Эрх зүйн үндэс. 2015 он. 14 дэх тал.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Олон улсын гэрээ, конвенци:

1. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт;
2. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал;
3. Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенци;
4. Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах тухай конвенци, Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт.

Хуулиуд:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль;
2. Монгол Улсын Иргэний хууль;
3. Хувь хүний нууцийн тухай хууль;
4. Гүйцэтгэх ажиллагааны тухай хууль;

Гадаад орны хуулиуд:

1. Constitution of the Russia.
https://www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014?lang=en
2. Constitution of the Germany.
https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en
3. Constitution of the United State of America
https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en
4. Federal Law No 152-FZ of the Russian Federation on Personal Data.
https://iapp.org/media/pdf/knowledge_center/Russian_Federal_Law_on_Personal_Data.pdf
5. Federal Law No 143-FZ of the Russian Federation on Acts of Civil Status.
6. Federal Law No 323-FZ of the Russian Federation on the Health Care of Citizens.
7. Federal Law No 126-FZ of the Russian Federation on Communication.
8. Federal Law No 63-FZ of the Russian Federation on the Legal Profession and Advocacy in the Russian Federation.
9. Law No 2124-1-FZ of the Russian Federation on Mass Media.
10. Federal Law No 264-FZ of the Russian Federation on Information, Informational Technologies and Protection of Information
11. Code of Administrative Violations.
12. Bill of rights of the United States of America (1791).

Ном, зохиолууд:

1. Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ., 2017.
2. Д.Лүндээжанцан., Н.Жалбажав., Х.Сэлэнгэ., Д.Отгонтуяа. Эрх зүйн философи. УБ., 2014.
3. Х.Сэлэнгэ ба бусад. Эрх зүйн философи. УБ., 2013.
4. Н.Лүндэндорж. JURISPRUDENCE Эрх зүй судлал: Философи, онол. УБ., 2011 он.
5. С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2007.
6. Г.Совд., Н.Жанцан., Ж.Амарсанаа., С.Жанцан. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. УБ., 2000.
7. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. УБ., 2009 он. Ханнс-Зайделийн сан, “Эрх зүйн боловсрол” академи.
8. Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал. УБ., 2017. ҮХЦ.
9. Монгол Улсын иргэний хуулийн тайлбар. УБ., 2005.
10. Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх: харьцуулсан эрх зүй. УБ., 1999 он.
11. Б.Бат-Эрдэнэ ба бусад. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй: Ерөнхий анги. УБ., 1996.
12. Х.Эрдэнэбат. Хүний халдашгүй эрх. УБ., 2002.
13. Ч.Нямсүрэн. Эрх зүйн үндэс. УБ., 2015.
14. Эрх зүйн ерөнхий онол. МУИС-ХЗС. УБ., 2017.

Цахим хаяг:

1. Privacy in the Russian legislation. <https://www.law.uw.edu/media/1394/russia-intermediary-liability-of-isps-privacy.pdf>
2. An International Survey of Privacy Laws and Practice
<http://gilc.org/privacy/survey/intro.html>
3. Constitutional Dialogue and Human Dignity: States and Transnational Constitutional Discourse
<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1112&context=facpub>